

*Dr hab. Waldemar Kozyra¹ prof. UMCS
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska*

Rzeczpospolita Polska wobec Wileńszczyzny na przykładzie urzędu ministra spraw wewnętrznych (1922–1926)

Wprowadzenie

Niniejsza praca traktować będzie o stosunku władz Rzeczypospolitej Polskiej do włączonej w jej skład w dniu 24 marca 1922 roku „Litwy Środkowej”, rozszerzonej następnie o tzw. powiaty korytarzowe i nazwanej „Ziemią Wileńska”, a od 22 grudnia 1925 r. – „województwem wileńskim”. Bardzo szybko region ten zaczęto nazywać „Wileńszczyzną”². Stosunek władz RP do Wileńszczyzny zaprezentuję na przykładzie jednego z najważniejszych urzędów administracji centralnej państwa, tj. urzędu ministra spraw wewnętrznych, zawiadującego resortem spraw wewnętrznych (administracją spraw wewnętrznych). Ramy

¹ <https://orcid.org/0000-0001-5069-5080>

² W skład Wileńszczyzny weszły: ziemie dawnej Litwy Środkowej, to jest powiaty: wileński i część trockiego (późniejszy powiat wileńsko-trocki), święciański, oszmiański i miasto Wilno (powiat miejski) oraz „powiaty korytarzowe” (będące dotąd częścią województwa nowogródzkiego): brasławski, dziśnieński, wilejski i duniłowicki. Należy dodać, że od 1 stycznia 1926 r. powiat duniłowicki został przekształcony w powiat postawski z siedzibą w mieście Postawy. Natomiast w dn. 1 kwietnia 1927 r. został utworzony powiat mołodeczański z siedzibą w mieście Mołodeczno, z części powiatów wilejskiego, oszmiańskiego, stołpeckiego i wołożyńskiego. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: DzU), 1925, nr 67, poz. 472; 1927, nr 8, poz. 62; Siemiaszko Zdzisław A., *Wileński korytarz – geneza, historyczna rola, likwidacja*, „Mars” 1997, nr 5, s. 39 – 41; Kozyra Waldemar, *Z dziejów regionalizmu europejskiego w XX wieku: działalność delegata rządu na Ziemię Wileńską w dziedzinie samorządu terytorialnego (1922-1925)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, r. 2019, t. 19, Wilno 2019, s. 138–141.

chronologiczne artykułu to okres od 24 marca 1922 r., czyli inkorporacji przez sejm polski Litwy Środkowej do Polski, do 12 maja 1926 r., tj. zamachu stanu marszałka Józefa Piłsudskiego.

W tym czasie w Polsce (II Rzeczypospolitej), w ramach modelu państwa liberalnego, funkcjonował system polityczny określany mianem demokracji parlamentarnej³. Działające w jego ramach gabinety rządowe tworzyły partie polityczne posiadające swoje reprezentacje w parlamencie (sejmie i senacie). Cechą tegoż okresu była poważana polaryzacja polityczna społeczeństwa. Wielkie obozy polityczne, tj. centroprawicowy (Narodowa Demokracja, konserwatyści polscy, Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji, Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”, itp.) i centrolewicowy (Polska Partia Socjalistyczna, Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie, środowiska inteligencji postępowej – masoneria polska, kombatan ci np. Związek Legionistów Polskich, itp.) były stale skonfliktowane, co powodowało niemal permanentny kryzys polityczny w państwie. Dlatego też w latach 1918–1926 rządy w Rzeczypospolitej były chwiejne, często pozaparlamentarne (bez formalnej koalicji rządowej w sejmie) i krótkotrwałe. Po wyborach parlamentarnych w 1922 r. jedyną stałą większością parlamentarną mogły utworzyć partie tzw. bloku większości polskiej (ND, PSChD, PSL „Piast”), który był bezwzględnie zwalczany przez mniejszościową lewicę polską (PPS, PSL „Wyzwolenie”, Piłsudczyków). Mimo to, rządzące w tym okresie ekipy polityczne osiągnęły znaczące sukcesy, przede wszystkim doprowadzając do zwycięskiej wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. Ustabilizowały kraj gospodarczo, przeprowadzając wielkie reformy gospodarczo-podatkowe i monetarne (wprowadzenie złotego polskiego), ustaliły główne kierunki polityki wewnętrznej państwa oraz polityki zagranicznej (jej kamieniem węgielnym był sojusz z Francją

³ Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009, s. 46–49.

przeciwko Niemcom, poprawne stosunki z państwami Europy Środkowej, tj. Rumunią, Czechosłowacją, Jugosławią, początki normalizacji z Rosją Sowiecką). Okres ten został zamknięty zamachem stanu marszałka Józefa Piłsudskiego w dniu 12 maja 1926, który obalił konstytucyjny rząd większości polskiej premiera Wincentego Witosa i zakończył czas demokracji parlamentarnej w Polsce.

Założenia programowe ówczesnych ekip rządzących miały zasadniczy wpływ na politykę administracyjną poszczególnych ministrów resortowych. Gdy chodzi o urząd ministra spraw wewnętrznych, to założenia tej polityki ukształtowały się już w pierwszych miesiącach jego istnienia (na przełomie 1918/1919 r.). Generalnie rzecz ujmując polityka ta zakładała, że zadania i kompetencje resortu spraw wewnętrznych powinny być realizowane jedynie pod kątem spraw bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego w państwie. W konsekwencji zagadnienia społeczno-polityczne kraju i sprawy *sensu stricto* administracyjne, analizowano przez pryzmat ich bezpośredniego wpływu na stan zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Stąd też najważniejszą komórką organizacyjną w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych był departament zajmujący się kwestiami bezpieczeństwa publicznego. Natomiast niemal zupełnie nie analizowano bezpośrednich, jak też pośrednich przyczyn politycznych mających wpływ na to zagrożenie. W istocie więc nie studiowano założeń ideowo-politycznych oraz programów politycznych partii i ugrupowań politycznych, zwłaszcza tych, które nie naruszały wprost i bezpośrednio bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz porządku publicznego. Partie polityczne, uznające konstytucyjny porządek Rzeczypospolitej, mające swoich przedstawicieli w parlamencie i często współtworzące koalicje rządowe, w zasadzie nie były przedmiotem kontroli ze strony służb bezpieczeństwa. Sytuacja zaczęła się zmieniać dopiero w grudniu 1922 r., po zabójstwie prezydenta Gabriela Narutowicza.

Natomiast zasadniczym przedmiotem zainteresowań organów resortu spraw wewnętrznych były organizacje społeczne, ruchy i partie polityczne, tak polskie, jak i mniejszości narodowych, które wprost i czynnie atakowały panujący w Polsce ustrój polityczno-prawny oraz porządek społeczny; które bezpośrednio i czynnie naruszały bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Partie te były z całą mocą i determinacją zwalczane przez aparat administracyjno-policyjny podległy urzędowi ministra spraw wewnętrznych RP⁴.

Urząd ministra spraw wewnętrznych wobec kształtowania się administracji ogólnej we wschodniej Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Wileńszczyzny

Ministrowie spraw wewnętrznych⁵, zgodnie z art. 24 dekretu Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 r. posiadali kompetencje w zakresie „wszelkich spraw wchodzących w zakres ogólnego zarządu krajowego i dozoru nad samorządem miejscowym”. Wykonywali je poprzez podległe im organy administracji ogólnej, Policji Państwowej i innych służb państwowych oraz organy samorządu terytorialnego, formalnie od nich niezależne, ale podległe im funkcjonalnie. Kośćcem całej struktury resortu spraw wewnętrznych, a w istocie całej administracji publicznej w II

⁴ Tamże, s. 232–233.

⁵ W latach 1918–1926 urząd ministra spraw wewnętrznych RP pełnili: Stanisław Thugutt (17 XI 1918–16 I 1919); Stanisław Wojciechowski (16 I 1919–23 VI 1920); Józef Kuczyński (23 VI–24 VII 1920); Leopold Skulski (24 VII 1920–28 VI 1921); Władysław Raczkiewicz (28 VI–19 IX 1921); Stanisław Józef Downarowicz (19 IX 1921–10 III 1922); Antoni Kamiński (10 III–11 XII 1922); Ludwik Darowski (11–16 XII 1922); Władysław Eugeniusz Sikorski (16 XII 1922–28 V 1923); Władysław Kiernik (28 V–19 XII 1923); Władysław Sołtan (19 XII 1923–21 III 1924); Zygmunt Hübner (21 III – 17 XI 1924); Cyryl Ratajski (17 XI 1924–14 VI 1925); Władysław Raczkiewicz (15 VI 1925–10 V 1926); Stefan Smólski (10–15 V 1926). Zob.: Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów....*, s. 136 i n.

Rzeczypospolitej, była administracja ogólna, nazywana też polityczną lub zespoloną, na czele której w terenie stali wojewodowie i starostowie. Jej struktura organizacyjno-funkcjonalna powstawała etapami, wraz z przejmowaniem poszczególnych terytoriów przez władze Rzeczypospolitej Polskiej. Model organizacyjny i funkcjonalny administracji ogólnej kształtował się najprzód na obszarze byłego Królestwa Polskiego, a następnie był przenoszony – z odpowiednimi modyfikacjami – na pozostałe terytoria Polski. Ostateczna unifikacja administracji ogólnej nastąpiła 19 stycznia 1928 r⁶.

Gdy chodzi o ziemie wschodnie Rzeczypospolitej, to podlegająca urzędowi ministrów spraw wewnętrznych administracja ogólna była ustanawiana w następujący sposób: na obszarze byłego zaboru austriackiego, po zakończeniu walk polsko-ukraińskich o Lwów i Galicję Wschodnią, po likwidacji urzędu Generalnego Delegata Rządu dla byłej Galicji, ustawą z 3 grudnia 1920 r. powołano cztery województwa: krakowskie, lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie. Ich urzędy wojewódzkie rozpoczęły pracę z dn. 1 września 1921 r⁷. Na wschodnich obszarach Rzeczypospolitej nadzór nad administracją ogólną Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przejęło w latach 1921–1922. Jesienią 1920 r. nastąpiła likwidacja Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, który od wiosny 1919 r. organizował pod nadzorem Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich polską administrację

⁶ DzU, 1928, nr 11, poz. 86; Witkowski Wojciech, *Historia administracji w Polsce 1764–1920*, Lublin 2020, s. 331–336; Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919–1939*, Lublin 1999, s. 9–11.

⁷ Archiwum Akt Nowych (AAN), Prezydium Rady Ministrów (PRM), Posiedzenie Rady Ministrów (Pos. RM), t. 14, k. 402, posiedzenie (pos.) 57 z 17 V 1921; Biblioteka Sejmowa (BS), Sejm Ustawodawczy (SU), Sprawozdanie stenograficzne (Spr. sten.) 193, 3 XII 1920, pagina (p) 42–43; DzU, 1921, nr 115, poz. 762; nr 117, poz. 768; Kozłowski Maciej, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Kraków 1990, s. 115.

cywilną⁸. Na jego miejsce powołany został Tymczasowy Zarząd Terenów Przyfrontowych i Etapowych, podlegający bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych. Dnia 18 listopada 1920 r. na obszarach podległych TZTPiE powołano trzy okręgi administracyjne: wołyński, poleski i nowogródzki. Zarząd ten postawiony został w stan likwidacji 27 listopada 1920 r. Ostatecznie, na Kresach Północno-Wschodnich z dniem 4 lutego 1921 r. ustanowiono administrację ogólną, a 1 marca rozpoczęły pracę urzędy wojewódzkie w Łucku (województwo wołyńskie), Brześciu nad Bugiem (województwo poleskie) i Nowogródku (województwo nowogródzkie)⁹. Najpóźniej struktury administracji ogólnej powstały na obszarze Wileńszczyzny. Otóż w dn. 9 października 1920 r., już po zaprzestaniu walk polsko-bolszewickich w 1920 r., polski generał Lucjan Żeligowski „zbuntował się” i z podległym sobie wojskiem zajął Wilno wraz z okręgiem. Następnie na zajęтым terytorium utworzył niezależną strukturę państwową pod nazwą: Litwa Środkowa¹⁰.

⁸ Derżawnyj Archiw Wołyńskiej Oblaści (DAWO) Zarząd Cywilny Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (ZCZWiFP), fond (f.) 58, opis (op.) 2, sprawa (spr.) 62, arkusz (ark.) 3; Osmałowski Jerzy, *Wspomnienia z lat 1914–1921*, t. 4, lata 1920–1921, Biblioteka Narodowa w Warszawie, (dalej: BNW), sygn. akc. 6797, s. 17; Gierowska-Kałuża Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 98–100.

⁹ AAN, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa (KCNP), sygn. 191, k. 8, 10–11; DzU, 1921, nr 16, poz. 93; Kozyra Waldemar, *Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919–1921)*, [w:] *Ucrainica-Polonica*, t. 1, red. Jurij Tereszczenko, Henryk Stoński, Kijów–Żytomyr 2004, s. 183–184.

¹⁰ Bunt gen. L. Żeligowskiego był smutną koniecznością wynikającą z błędnego, acz uporczywego trzymania się przez marszałka Józefa Piłsudskiego idei federacji Polski z Litwą, choć jej ówczesny rząd, jak i całe społeczeństwo litewskie było wrogo do niej nastawione. Piłsudski z początkiem września 1920 r. rozpoczął prace nad przygotowaniem następnej, po warszawskiej, wielkiej bitwy z wojskami bolszewickimi, skupionymi nad Niemnem

Po długim i nierozstrzygniętym sporze dyplomatycznym z Republiką Litewską Sejm Litwy Środkowej (wileński) w dn. 20 lutego 1922 r. przyjął uchwałę o przyłączeniu jej terytorium do Polski. W odpowiedzi Sejm Ustawodawczy w Warszawie w dn. 24 marca 1922 r. podjął decyzję o inkorporowaniu terytorium

(„Operacja Nadniemeńska”). Ówczesny szef sztabu generalnego gen. Tadeusz Rozwadowski proponował, by jej podstawą operacyjną był zdecydowany atak na Armię Czerwoną od południa (prawym skrzydłem frontu), w kierunku na północ. Atak ten miał – według niego – tę dogodną stronę, że „ustawiał” nieprzyjaciela w kierunku na Wilno, mieszał go w odwrocie z wojskiem litewskim, a więc dawał armii polskiej operacyjnie prawo pościgu wojsk bolszewickich i litewskich w kierunku na Wilno, a następnie dalej na Kowno i Szawle. W wyniku tegoż uderzenia wojska bolszewickie i litewskie powinny zostać zepchnięte w błota rzeki Windawy, a nawet w Bałtyk (Zatokę Ryską). Piłsudski tę koncepcję odrzucił, przyjmując za podstawę operacji odwrotny od gen. Rozwadowskiego punkt widzenia. Otóż – według niego – wojska polskie miały uderzać od północy (lewym skrzydłem frontu) w kierunku na południowy wschód na Grodno, Druskieniki i Lidę, jako punkt docelowy. W ten sposób armia polska skrzętnie omijała Wilno z okręgiem, pozostawiając je po stronie litewskiej. W kilka dni po rozpoczęciu operacji nadniemeńskiej, po przełamaniu oporu Armii Czerwonej przez wojsko polskie, rząd bolszewicki zgłosił władzom polskim chęć zawarcia pokoju. Rząd polski szybko propozycję przyjął i już 1 października 1920 r. rozpoczęły się rokowania polsko-bolszewickie. Trwały krótko, gdyż już 5 października obie strony podpisały protokół stwierdzający, że osiągnięto porozumienie we wszystkich ważnych sprawach. Protokół ten pozostawił po stronie litewskiej Wilno wraz z okręgiem. Chcąc uniknąć kompromitacji za źle przygotowaną operację nadniemeńską i utratę Wilna, Piłsudski „wymyślił” bunt dywizji gen. L. Żeligowskiego, który łamiąc postanowienia protokołu z 5 października 1920 r. zajął samowolnie Wilno i okolicę, tworząc marionetkowe państewko pod nazwą Litwa Środkowa – Pruszyński Mieczysław, *Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920 r.* III wydanie rozszerzone z przedmową prof. Janusza Pajewskiego, Warszawa 1999, s. 269–271, 287–288; Krajewski Zenon, „Bunt” gen. Żeligowskiego i zajęcie Wilna, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1991, R. 41, nr 1, s. 56–71; *Kampania roku 1920 w świetle prawdy*, Skład Główny w Książnicy Polskiej TNSWiS, Lwów 1924, s 43 i n.

Litwy Środkowej do Rzeczypospolitej Polskiej¹¹. W dn. 6 kwietnia 1922 r. weszła w życie ustawa powołująca na Wileńszczyźnie odrębną jednostkę administracyjną na prawach województwa, pod nazwą „Ziemia Wileńska” (Okręg Administracyjny – Ziemia Wileńska). Przypomnę, że w jej skład weszły ziemie b. Litwy Środkowej, to jest powiaty: wileński i część trockiego (późniejszy powiat wileńsko-trocki), święciański, oszmiański i miasto Wilno (powiat miejski) oraz „powiaty korytarzowe”: brasławski, dziśnieński, wilejski i duniłowicki¹².

Ustawa 6 kwietnia 1922 r. określała ustrój władz polityczno-administracyjnych wileńskiego okręgu administracyjnego. Ustalała, że naczelnik państwa na wniosek Rady Ministrów powoła na ten okręg administracyjny osobnego delegata z uprawnieniami przysługującymi zwierzchnikom władz administracyjnych II instancji według ustawy z 2 sierpnia 1919 r. W konsekwencji delegat rządu w Wilnie (delegat rządu na Ziemię Wileńską, Urząd Delegata Rządu na Ziemię Wileńską) poprzez uzyskanie faktycznego statusu wojewody stał się podwładnym (osobowo i służbowo) urzędowi ministra spraw wewnętrznych¹³. Urząd delegata rządu w Wilnie istniał do 22 grudnia 1925 r., kiedy to Sejm RP uchwalił ustawę „O utworzeniu województwa wileńskiego”. Od tego dnia stanowisko delegata rządu w Wilnie zostało

¹¹ DzU, 1922, nr 20, poz. 162.; Kozyra Waldemar, *Z dziejów regionalizmu...*, s. 139–140.

¹² Powiaty Okręgu Administracyjnego-Ziemia Wileńska na dzień 26 VIII 1924–Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), Urząd Wojewódzki Wileński (UWWil.), Wydział Prezydialny (WP), fondo (f.) 51, aprašas (ap.) 1, byla – sprawa (sp.) 141, arkusz (ark.) 112; DzU, 1922, nr 26, poz. 213; 1925, nr 67, poz. 472; 1926, nr 6, poz. 29; 1927, nr 8, poz. 62; Szerzej: Krajewski Zenon, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.

¹³ DzU, 1919, 65, poz. 395; Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki...*, s. 26–29; Gałędek Michał, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk 2023, s. 135–136.

przekształcone w stanowisko wojewody wileńskiego, a Urząd Delegata Rządu na Ziemię Wileńską przekształcono w Urząd Wojewódzki Wileński¹⁴.

Główne kierunki polityki administracyjnej urzędu ministra spraw wewnętrznych wobec ziem wschodnich ze szczególnym uwzględnieniem Wileńszczyzny

Zwalczanie ruchu komunistycznego

Polityka administracyjna kierownictwa resortu spraw wewnętrznych w latach 1918–1926, tak jak już była mowa, koncentrowała się na bezpośrednich zagrożeniach dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i porządku publicznego. Stąd też kierownictwo swoją działalność koncentrowało na tych ugrupowaniach jawnych i konspiracyjnych, które wprost i bezpośrednio głosiły hasła obalenia siłą istniejącego ustroju polityczno-społecznego. W tym czasie miano głównej partii antypaństwowej („wywrotowej”) posiadała Komunistyczna Partia Robotnicza Polski, a od 1925 r. Komunistyczna Partia Polski. Należy podkreślić, że partia ta za obszar swojej szczególnie intensywnej działalności obrała Kresy Północno-Wschodnie, w tym Ziemię Wileńską.

W początkach II Rzeczypospolitej polski ruch komunistyczny postrzegany był nie tylko jako rodzimy nurt polityczny, wyrosły z wnętrza polskiego społeczeństwa, ale przede wszystkim jako ruch międzynarodowy, kierowany z centrum dyspozycji politycznej, znajdującej się poza granicami kraju. Ruch realizujący interesy państw i sił międzynarodowych skrajnie wrogich Polsce, w szczególności Związku Sowieckiego. I tak kierownictwo MSW wiosną 1923 r. zwracało uwagę podległych sobie władz na zmianę dotychczasowej taktyki KPRP. Pisano, że komuniści zorientowali się, iż stosunek opinii polskiej jest do nich wrogi, a ich

¹⁴ DzU, 1926, nr 6, poz. 29; Kozyra Waldemar, *Z dziejów regionalizmu...*, s. 141–142; Gałędek Michał, dz. cyt., s. 36.

program skompromitowany. Dlatego też ich nowa taktyka polegała na pozornym odrzuceniu ideałów szczerze komunistycznych. „Przywdziewali oni wszelkiego rodzaju maski”, które powinny umożliwić im tzw. pracę legalną. Komunistyczni „pseudo-legaliści” mieli przenikać do różnego rodzaju organizacji społecznych i politycznych, zwłaszcza robotniczych i prowadzić tam destrukcyjną pracę. Głównym terenem ich pracy były związki zawodowe, organizacje gospodarcze, partie polityczne itp., a podstawowym tematem agitacji – drożyzna. Minister spraw wewnętrznych pisał do wojewodów: „Cała administracja Panu podwładna powinna zwrócić swą najbaczniejszą uwagę na organizacje i związki, które są terenem akcji komunistycznej, aby natychmiast w drodze poufnej wyjaśnić i ustalić, kto z danych działaczy personalnie jest ukrytym komunistą. Na tym polega moment najtrudniejszy i najodpowiedzialniejszy całej akcji”. W jej realizacji niedopuszczalne były błędy i pomyłki. Podkreślano, iż nie chodzi o inwigilację legalnych organizacji jako takich, a jedynie o wykrycie i oddzielenie komunistów od pozostałych, nie mających nic wspólnego z komunizmem, członków organizacji¹⁵.

W tym czasie podległa kierownictwu administracji spraw wewnętrznych Policja Państwowa (pion policji politycznej), przy współpracy z administracją ogólną (wojewodowie i starostowie), nie tylko skutecznie zwalczała wystąpienia KPRP/KPP, ale prowadził na wielką skalę działania wyprzedzające i prewencyjne. Przykładowo Policja Państwowa po kilkumiesięcznym gruntownym rozpoznaniu, rozpoczęła od 20 sierpnia 1925 r. największy

¹⁵ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), Dopływy z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (Dopływy), sygn. 977, k. 6, 8; Pismo wojewody pomorskiego do starostów z 8 VIII 1923, karalność przynależności do KPRP, AAN, Urząd Wojewódzki Pomorski (UWPom.), sygn. 273/I-2.

w całym okresie międzywojennym pogrom struktur partii komunistycznej i jej przybudówek. Jego epicentrum znajdowało się na Kresach Północno-Wschodnich wraz z Ziemią Wileńską. W ciągu kilku dni w województwie białostockim i na Wileńszczyźnie zlikwidowano większość struktur KPRP/KPP. Do 25 sierpnia 1925 r. aresztowano tutaj 120 osób, a do 1 września dalszych 80. W samym wrześniu aresztowano 206 osób, a w październiku 226 osób. Zatrzymano m.in. cały Komitet Centralny Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi. Łącznie w 1925 r. policja aresztowała pełne składy osobowe ośmiu komitetów okręgowych, licznych komitetów dzielnicowych, rozbiła liczne komórki młodzieżowe i aresztowała wielu działaczy szczebla centralnego¹⁶. Odpowiedzią KPRP/KPP stał się terror indywidualny (zabójstwa) skierowany przeciwko konfidentom oraz przedstawicielom władz państwowych, w szczególności policjantom. Reakcją państwa na „czerwony terror” było wzmożenie przez Policję Państwową akcji inwigilacyjnej i dalsze uderzenia w organizacje komunistyczne, a zwłaszcza w Związek Młodzieży Komunistycznej, z którego rekrutowali się terroryści-zamachowcy. Odtąd samą partię komunistyczną traktowano już nie tylko jako „partię wywrotową, ale także jako organizację spiskowo-terrorystyczną”¹⁷.

¹⁶ Kozyra Waldemar, *Byli wojskowi w administracji publicznej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Przykład resortu spraw wewnętrznych*, [w:] „*Ojczyzna Obrońcy Swemu*”. *Weterani i kombatancki jako problem polityczny i społeczny w Polsce XX wieku*, red. Marek Kornat, Marcin Kruszyński, Tomasz Osiński, Lublin–Warszawa 2017, s. 82.

¹⁷ Pismo ministra W. Raczkiewicza z 31 VII 1925 do wojewodów: akcja terrorystyczna komunistów, AAN, MSW, Dop., sygn. 979; DAWO, Urząd Wojewódzki Wołyński (UWWoł.), Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), f. 46, op. 9, sp. 35, ark. 1; Czubiński Antoni, *Komunistyczna Partia Polski (1918–1938). Zarys historii*, Warszawa 1988, s. 145–146.

Zwalczanie działalności antypaństwowej wśród mniejszości narodowych na Wileńszczyźnie i Kresach Wschodnich

W latach 1922–1926 urząd ministra spraw wewnętrznych wiele uwagi poświęcał antypaństwowej, naruszającej bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny w państwie, działalności mniejszości narodowych w znaczącym odsetku zamieszkujących województwa wschodnie, w tym Ziemię Wileńską/województwo wileńskie. Były to mniejszości: ukraińska, białoruska, litewska i żydowska (ta ostatnia zamieszkiwała na całym terytorium RP).

Najpierw należy skonstatować, że po zwycięskiej wojnie z bolszewikami w 1920 r., w szerokich kręgach społeczeństwa polskiego zapanowało przekonanie, że w sporze o kształt ustrojowo-terytorialny odradzającego się państwa polskiego zwyciężyła koncepcja inkorporacyjna, a nie federacyjna. Zakładała ona, że państwo polskie powinno być państwem unitarnym (jednolitym) i narodowym, w którym narodem panującym (państwowym) będzie naród polski. Odrodzone państwo powinno być tylko i wyłącznie polityczną organizacją narodu polskiego. Natomiast zamieszkujące go inne narodowości, miały posiadać status „mniejszości narodowych”, stanowiących często potencjalne niebezpieczeństwo dla jego zwartości społecznej i spójności politycznej. Dlatego też władze państwowe powinny dążyć do w miarę szybkiego zasymilowania ich z narodem polskim. Gdyby się to przejściowo nie udawało, należało je tak zneutralizować, by nie szkodziły państwu. Celowi temu służyło m.in. przyznanie im podstawowych praw i wolności obywatelskich zagwarantowanych w Konstytucji marcowej z 1921 r. Narodowości, które ujawniły nieprzyjazną lub wręcz wrogą postawę wobec państwowości polskiej, należało zdecydowanie zwalczać. Bardzo szybko okazało się, że doktryny tej, mimo sprzyjających warunków politycznych, nie da się w pełni wcielić w życie. Niemniej jednak w latach 1921–1926 jej elementy legły u podstaw programowych

polityki narodowościowej ówczesnych rządów polskich, którą można by nazwać „polityką asymilacji narodowej” czy raczej „quasi-polityką asymilacji narodowej”. Jednocześnie legła ona u podstaw polityki administracyjnej ministrów spraw wewnętrznych wobec mniejszości narodowych. W rezultacie obiektem zainteresowania służb bezpieczeństwa MSW były głównie te mniejszości narodowe, które najbardziej zagrażały porządkowi publicznemu i bezpieczeństwu wewnętrznemu państwa. W okresie od inkorporacji Ziemi Wileńskiej do Polski, tj. od dn. 24 marca 1922 r. do dn. 12 maja 1926 r. (zamach stanu J. Piłsudskiego), w polityce administracyjnej resortu spraw wewnętrznych „wybiła się” kwestia mniejszości słowiańskich, czyli Ukraińców i Białorusinów, kwestia żydowska, a w mniejszym stopniu – litewska i niemiecka (która nie występowała na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej)¹⁸.

W początkowym okresie funkcjonowania Ziemi Wileńskiej (1922–1923), tak dla urzędu ministra spraw wewnętrznych (zarządu centralnego resortu spraw wewnętrznych), jak i dla delegata rządu w Wilnie, palącym problemem była antypolska partyzantka białoruska czy też litewsko-białoruska. Tworzyły ją oddziały zbrojne, zorganizowane i kierowane przez emisariuszy rządu białoruskiego Wacława Łastowskiego, działającego na wygnaniu w litewskim Kownie. Stawiał on sobie za cel zbudowanie demokratycznego państwa białoruskiego, niezależnego od Polski i Rosji Sowieckiej. Działalność partyzantki białoruskiej aktywnie wspierały władze litewskie poprzez jej dozbrajanie, szkolenie i wzmacnianie kadrowe. Swoją działalność partyzantka ta koncentrowała wzdłuż granicy polsko-litewskiej, a

¹⁸ Suleja Włodzimierz, *Kresy Wschodnie w myśli politycznej polskiej irredenty w okresie popowstaniowym (1864–1914)*, [w:] *Między polską etniczną a historyczną. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, red. Wojciech Wrzesiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 167–186; Kozyna Waldemar, *Polityka administracyjna...*, s. 259–262.

zwłaszcza w rejonie grodzieńsko-lidzkim i wileńskim. Atakowała linie komunikacyjne, majątki polskie, przedstawiciele polskiej administracji. W lecie 1922 r. polskie służby bezpieczeństwa zlikwidowały kilka jej oddziałów, aresztując kilkadziesiąt osób. Po przesłuchaniu ich członków dowiedziano się, że Białorusini planowali wysadzenie gmachu Dowództwa Okręgu III w Grodnie, kilka budynków urzędowych, napaść na oddział Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej. Zdecydowane działania polskich służb administracyjno-policyjnych przeszkodziły tym zamiarom. Jednocześnie ministrowie spraw wewnętrznych w o wiele mniejszym stopniu interesowali się działalnością legalnych organizacji białoruskich, reprezentujących nurt demokratyczno-niepodległościowy, orientujący się na współpracę z Polską. Zwracano uwagę jedynie na Białoruski Komitet Narodowy w Wilnie na czele z Antonim Łuckiewiczem i Bronisławem Taraszkiewiczem oraz na Centralny Białoruski Komitet Wyborczy w Nowogródku na czele z Arseniuszem Pawlukiewiczem¹⁹.

W następnych latach (1923–1926), zarząd centralny resortu spraw wewnętrznych w dalszym ciągu absorbowały sprawy zagrożonego bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego na Kresach Wschodnich, w tym na Wileńszczyźnie. W tym czasie powszechne wystąpienia antypaństwowe organizowały trzy ośrodki ideowo-polityczne, skądinąd wzajemnie się zwalczające, ale w akcji antypolskiej zgodnie ze sobą współpracujące. Pierwszy z nich – to ośrodek sowiecko-komunistyczny. Jego wystąpieniami kierował z terenów Rosji Sowieckiej

¹⁹ Komunikat informacyjny MSW: 1-16 III 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, k. 6; Komunikat informacyjny MSW za VIII 1922 – AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, k. 93–95; Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów...*, s. 261; Śleszyński Wojciech, *Litewsko-białoruska działalność dywersyjna przeciwko państwu polskiemu w latach 1920–1923*, „Europa Orientalis” 2010, nr 12 (2); Gomółka Krystyna, *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach ugrupowań politycznych 1918 – 1922*, Warszawa 1994, s. 190–191, 208–210, s. 218–229.

„Zakordot” (Wydział Zagraniczny - Specjalny Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii bolszewików Ukrainy). Drugi – to ośrodek zorganizowany przez niepodległościowców ukraińskich, skupiony wokół Ukraińskiej Organizacji Wojskowej (UWO). Trzeci tworzył niepodległościowy ruch białoruski, skoncentrowany wokół emigracyjnego rządu Wacława Łastowskiego z siedzibą w Kownie. Oprócz tych oddziałów dywersyjno-zbrojnych, po Kresach Wschodnich grasowały bandy popolitych przestępców i przemytników, grabiących miejscową ludność bez względu na narodowość²⁰. Oddziały partyzantki komunistycznej operowały wzdłuż całej granicy polsko-sowieckiej. Na przełomie lat 1922–1923 do najbardziej znanych działań „Zakordotu” było organizowanie „rajdów zbrojnych” przez Galicję Wschodnią. Wspierano też działalność „Białoruskiej Organizacji Powstańczej” i „Ukraińskiej Organizacji Powstańczej”²¹. Bardzo aktywny był ośrodek zbrojnej dywersji związany z Ukraińską Organizacją Wojskową. Oprócz prowadzenia w dalszym ciągu akcji sabotażowej, rozpoczęła ona na większą skalę działalność ekspropriacyjną i terror indywidualny, dokonując serii napadów m. in. na placówki pocztowe, rabując znaczne kwoty pieniężne. Poza tym stałym ośrodkiem zagrożenia dla spokoju i bezpieczeństwa w Galicji Wschodniej były oddziały byłej

²⁰ Pismo starosty krzemienieckiego z 23 IV 1923, DAWO, UWWoł, WSP, f. 46, op. 9, sp. 5, ark. 24; Pismo MSW z 24 I 1924, w sprawie porozumienie Eugeniusza Petruszewicza z Rosją Sowiecką, AAN, MSW, Dop., sygn. 1062, k. 38; Pismo MSW do UWL z 18 III 1924, AAN, MSW, Dop., sygn. 1062, k. 32.

²¹ Dywersja nieprzyjacielska na południowo-wschodniej części Rzeczypospolitej, 15 V 1923, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Generalnego (O II SzG), sygn. I, 300, 4, 2417; Zjazd starostów powiatów nadbużańskich 9 III 1925, Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (UWL), Wydział Ogólny (WO), sygn. 186; Krzak Andrzej, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2007, s. 173–178.

Zachodnio-ukraińskiej Republiki Ludowej internowane w Czechosłowacji. Na Wołyniu i Polesiu aktywny był ruch ukraiński związany z atamanami kozackimi, na czele których stał Jurij Tiutiunyk, współpracujący z „czerwonym kozactwem” w ZSRS²². Bardzo czynne były oddziały zbrojne białoruskie, operujące na Wileńszczyźnie, województwie nowogródzkim i białostockim. Rząd Łastowskiego postanowił wiosną 1924 r. wywołać w porozumieniu ze Związkiem Sowieckim i nacjonalistami ukraińskimi powstanie zbrojne na całych Kresach Wschodnich, skoordynowane z wystąpieniami komunistów polskich na terenie całej Rzeczypospolitej. Ostatecznie do powstania nie doszło, ale r. 1924 był areną największych wystąpień partyzantki białoruskiej, a ich punktem kulminacyjnym było zajęcie w nocy z 3 na 4 sierpnia 1924 r., po regularnej bitwie z policją, powiatowego miasteczka Stołpce²³.

W tej sytuacji w kierownictwie państwa dojrzała decyzja o radykalnym rozwiązaniu kwestii granicy wschodniej i przywróceniu spokoju na Kresach Wschodnich. Jej orędownikami byli ówczesni ministrowie – spraw wojskowych gen. Władysław Sikorski i spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner. Na ich wspólny wniosek, w sierpniu 1924 r. rząd Władysława Grabskiego w obecności prezydenta Stanisława Wojciechowskiego podjął

²² CAW, O II SzG, sygn. I, 300, 4, 2417, k. 93–102; Niepodległościowy ruch ukraiński 7 I 1924, AAN, Urząd Wojewódzki Poleski (UWPoL.), sygn. 976/85; Formacje ukraińskie w Czechosłowacji, AAN, MSW, Dop., sygn. 1074; Wysocki Roman, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003, s. 47–48.

²³ Pismo MSW z 8 II 1924, sprawa przygotowań do powstania na Kresach, AAN, MSW, Dop., sygn. 1062; Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki...*, s. 167–168; Śleszyński Wojciech, *Białoruska działalność dywersyjna w pierwszej połowie lat dwudziestych XX w. i formowanie się Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej „Hromady”*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2008, z. 29, s. 183–191.

uchwałę o powołaniu korpusu granicznego dla ziem wschodnich, zorganizowanego na wzór wojskowy.

W dniu 12 września 1924 r. minister spraw wojskowych wydał rozkaz powołujący do życia Korpus Ochrony Pogranicza. Formacja ta miała podwójną, a od 1939 r. potrójną, podległość. Korpus Ochrony Pogranicza pod względem personalnym, organizacyjnym, operacyjnym, wyszkolenia, podlegał ministrowi spraw wojskowych i właściwym dowódcom okręgów korpusów. Pod względem ochrony granic, bezpieczeństwa w pasie granicznym i finansowym, ministrowi spraw wewnętrznych oraz właściwym wojewodom i starostom. Natomiast od 2 maja 1939 r. w zakresie przygotowań do zadań wojennych oraz wywiadu i kontrwywiadu, generalnemu inspektorowi sił zbrojnych²⁴. Na czele KOP stał dowódca, któremu podporządkowani byli dowódcy brygad, a im z kolei podlegali dowódcy batalionów. Początkowo utworzono trzy brygady: Wołkowyską, Nowogródzką, Wileńską, które łącznie liczyły 10 batalionów piechoty i 10 szwadronów kawalerii. W 1925 r. utworzono dwie dalsze brygady, a rok później kolejną – szóstą. Pierwszym dowódcą formacji został gen. dyw. Henryk Minkiewicz. Szybko okazało się, że była to dobra decyzja. Już na przełomie 1924–1925 r. na granicy polsko-sowieckiej zapanował spokój, a wystąpienia zbrojne i napady bandyckie stały się tu rzadkością. Upadł zbrojny ruch komunistyczny i białoruski, natomiast ukraińskie organizacje powstańcze przeszły do głębokiej konspiracji. Jednocześnie administracja ogólna i Policja Państwowa usprawniły swoje działania,

²⁴ Jabłonowski Marek, *Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924 – 1939*, Warszawa 2002/2003, s. 39–40; Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna...*, s. 106–111; Łukomski Grzegorz, *Wybrane problemy związane z obroną granic II Rzeczypospolitej. Geneza i organizacja Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939. Materiały i studia*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998, s. 32.

przywracając porządek i bezpieczeństwo publiczne w powiatach kresowych oddalonych od granicy wschodniej²⁵.

W pierwszych latach II Rzeczypospolitej dużym problemem dla państwa polskiego była działalność aktywnych politycznie sfer mniejszości żydowskiej, wyjątkowo gęsto zaludnionej na Kresach Wschodnich, a zwłaszcza w Wilnie i na Ziemi Wileńskiej. W tym czasie, według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, wszystkie odłamy polityczne tej mniejszości, stały na gruncie walki z państwowością polską, która nie godziła się na autonomię narodowo-kulturalną Żydów w Rzeczypospolitej. Według MSW autonomia ta była wielkim zagrożeniem dla jedności i spistości państwa polskiego. Miała się ona realizować poprzez rozbudowę gminy żydowskiej (kahału), jako podstawowej struktury żydowskiego samorządu polityczno-kulturalnego, a której obszar miał być wyłączony spod jurysdykcji państwa polskiego i eksterytorialny. Postulowano powołanie przy polskiej Radzie Ministrów Sekretariatu Stanu do Spraw Żydowskich, a następnie tymczasowego parlamentu w postaci Tymczasowej Żydowskiej Rady Narodowej. Następnie, po ustanowieniu żydowskiej autonomii narodowej, mały być przeprowadzone demokratyczne – w ramach kahałów – wybory do parlamentu żydowskiego, tj. Żydowskiej Rady Narodowej, która byłaby odrębnym parlamentem od parlamentu polskiego (sejmu i senatu)²⁶.

²⁵ Pismo starosty łuckiego z 23 XII 1923, ukraiński kongres socjalistyczny w Łucku, DAWO, UWWOŁ, WSP, f. 46, op. 9, sp. 35; AAN, MSW, Dop., sygn. 1074, k. 33; k. 18; Szerzej: Śleszyński Wojciech, *Życie na kresach: województwa wschodnie II Rzeczypospolitej (1919–1939)*, Białystok 2020.

²⁶ Komunikat informacyjny MSW za I 1921, AAN, MSW, Dop., sygn. 1017, s. 4; Komunikat informacyjny MSW za 8–21 XI 1921, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, s. 53; Komunikat informacyjny MSW za 1 15 III 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, s. 7–20; Komunikat informacyjny MSW za VIII 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, s. 81–89; Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec społeczności żydowskiej w Polsce w latach 1918–1926*, [w:] *Żydzi i judaizm we*

Według raportów służb administracyjno-policyjnych podległych urzędowi ministra spraw wewnętrznych, propagatorem idei żydowskiej autonomii narodowo-kulturalnej na ziemiach polskich, ale też we wszystkich państwach europejskich, gdzie była liczna diaspora żydowska, był też żydowski działacz z Rosji Szymon Dubnow. Stworzył on wraz ze swoimi zwolennikami ruch autonomistów żydowskich, który zakładał konieczność pozostania Żydów w krajach zamieszkania (w diasporze). Szybko zaczęto nazywać ich „fołkistami” (ludowcami lub demokratami), od nazwy ich partii – Żydowskiego Stronnictwa Ludowego (Jidisze Fołkspartaj). W pierwszych latach po Wielkiej Wojnie ich centrum (matecznik) na ziemiach polskich było Wilno i Ziemia Wileńska. Fołkiści uważali ludność żydowską za społeczność autochtoniczną, a zarazem osobną narodowość w kraju zamieszkania. Domagali się tworzenia świeckich gmin, w których władze powinny były być wybierane w sposób demokratyczny. Zwierzchność nad nimi miała sprawować Rada Narodowa, reprezentująca wobec władz danego państwa wszystkich Żydów zamieszkujących jego terytorium²⁷.

Program autonomii narodowej Żydów w Polsce szybko zaczął wspierać największy wśród społeczności żydowskiej ruch polityczny, tj. syjonistyczny (nacjonałści żydowscy), choć sam propagował ideę przeciwną, tj. budowę państwa żydowskiego w Palestynie. Jednakże gdy chodzi o Polskę, syjoniści uznali, że diaspora żydowska jest tu tak duża, że nie ma sensu przesiedlać jej do Palestyny, ale należy stworzyć tu żydowskie *quasi*-państwo pod nazwą „Autonomia narodowa Żydów w Rzeczypospolitej”.

współczesnych badaniach polskich, t. 5, praca zbiorowa, red. Krzysztof Pilarczyk, Suplement nr 4 do „Studia Judaica”, Kraków 2010 s. 247–261.

²⁷ Brzoza Czesław, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1939)* W: *Wielka historia Polski*, t. 5, Kraków 2003, s. 90; Szerzej: Wołkonowski Jarosław, *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919-1939*, Białystok 2004.

Według polskich służb bezpieczeństwa syjoniści szybko przejęli tę inicjatywę z rąk folkistów, podporządkowując sobie faktyczne przedstawicielstwo polityczne społeczności żydowskiej w Polsce, czyli Tymczasową Żydowską Radą Narodową (oficjalnie nie uznawaną przez władze polskie). Ich główną partią na ziemiach polskich była Organizacja Syjonistyczna w Polsce (Histadrut, Histadrut ha Cyjonit be Polonijach). W jej skład wchodziły cztery federacje: warszawska, krakowska, lwowska i wileńska, ale w późniejszym okresie doszło do ujednoczenia jej struktury organizacyjnej²⁸. W świetle raportów służb administracyjno-policyjnych resortu spraw wewnętrznych za autonomią tą, kładąc nacisk na wolność propagowania zasad religii judaistycznej wśród społeczeństwa żydowskiego opowiadali się religijni żydzi (ortodoksi żydowscy). Ich reprezentacją polityczną była partia Szlome Emune Izrael (Pokojowo Wierni Izraelici), nazywająca się też Agudat Israel – Związek Izraela lub „Aguda”²⁹.

Polska policja polityczna zwracała szczególną uwagę na fakt, że autonomię narodowo-kulturalną Żydów w Polsce usilnie wspierała największa partia socjalistyczno-robotnicza wśród żydowskiego świata pracy, tj. Powszechny Żydowski Związek Robotniczy „Bund” (Algemejner Jidiszer Arbeter Bund in Lite, Pojln un Rusland – Powszechny Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji). Podobnie jak folkisiści i syjoniści, domagała się ona dla społeczności żydowskiej w Polsce

²⁸ Okólnik wojewody lubelskiego nr 8 z 26 VI 1922: Tymczasowa Żydowska Rada Narodowa, APL, UWL, Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), sygn. 155; Tomaszewski Jerzy, *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985, s. 193–196; Brzoza Czesław, dz. cyt., s. 8–89; Kozyra Waldemar, *Podstawy prawne i układ sił politycznych w samorządzie terytorialnym*, W: *Dzieje Lubelszczyzny 1918–1939. Aspekty polityczne*, red. Marcin Kruszyński, Robert Litwiński, Kozyra Waldemar, Dariusz Magier, Tomasz Osiński, Lublin–Warszawa 2020, s. 100–101.

²⁹ Brzoza Czesław, dz. cyt., s. 88–89; Tomaszewski Jerzy, dz. cyt., s. 168–175, s. 194; Kozyra Waldemar, *Podstawy prawne...*, s. 100.

szerokiej autonomii narodowo-kulturalnej w ramach świeckich gmin żydowskich³⁰. Autonomię tę popierały także inne żydowskie partie socjalistyczne i społecznie radykalne (komunizujące), choć programowo głosiły syjonizm. Była to np. Poalej Syjon (Żydowska Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza „Robotnicy Syjonu” – Jidisze Socjalistisz-Demokratisze Arbeter Partaj „Poalej Cion”). W 1920 r. doszło w niej do rozłam, w wyniku którego powstała mniejszościowa, marksistowska partia „Poalej Syjon-Lewica”. Pozostała część partii przyjęła nazwę „Poalej Syjon-Prawica” i była częścią Światowej Organizacji Syjonistycznej oraz Ligi Pomocy Pracującym w Palestynie³¹. Władze polskie ostatecznie nie dopuściły do wcielenia w życie tegoż programu, jednakże znacząca jego część nie naruszająca spójności terytorialnej Rzeczypospolitej została zrealizowana. W szczególności dotyczyło to takich kwestii, jak rozwój żydowskiego życia religijnego (działalność samorządowych gmin wyznaniowych – kahałów), swobód politycznych, społecznych, gospodarczych (działalność żydowskich partii politycznych i organizacji gospodarczo-społecznych), oświatowo-kulturalnych (żydowskie szkolnictwo religijne i świeckie, żydowska prasa w języku jidysz i hebrajskim, literatura, itp.)³².

³⁰ Tomaszewski Jerzy, dz. cyt., s. 176; Brzoza Czesław, dz. cyt., s. 90; Kozyra Waldemar, *Podstawy prawne...*, s. 101.

³¹ Tomaszewski Jerzy, dz. cyt., s. 179–180; Brzoza Czesław, dz. cyt., s. 89; Kozyra Waldemar, *Podstawy prawne...*, s. 101; Szerzej: *Polski słownik judaistyczny, dzieje, kultura, ludzie*, t. 1, red. Zofia Borzymińska, Rafał Żebrowski, Warszawa 2003.

³² Dekret o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego, *Dziennik Praw Państwa Polskiego (DzPrPP)*, 1919, nr 14, poz. 175; Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1918–1922*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*”, t. 10, Kraków-Lublin-Łódź 2007, s. 337–338; Szerzej: Borecki Paweł, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2010, t. 62, z. 2, s. 49–89.

W latach 1922–1926 urząd ministrów spraw wewnętrznych swoją polityką administracyjną objął również niewielką mniejszość litewską, zamieszkującą województwo wileńskie i białostockie. Celem tej polityki było przeciwdziałanie antypolskiej akcji państwa litewskiego wśród polskich Litwinów. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych dążyło do wytworzenia w ich łonie grup propolskich, które skutecznie mogłyby ograniczać propagandę antypolską idącą z Kowna. Na ten cel w listopadzie 1925 r. delegat rządu RP w Wilnie otrzymał sumę 2 tys. zł. Minister spraw wewnętrznych Władysław Raczkiewicz pisał, że czyni starania, „by wspomniany kredyt mógł być przyznany p. delegatowi i w miesiącach następnych, oczekuje jednak w tej sprawie odpowiednio konkretnych wniosków [...] oraz sprawozdania z użycia sumy asygnowanej”³³.

Kwestia obywatelstwa polskiego a nielegalni uchodźcy na Wileńszczyźnie i Kresach Wschodnich

Urząd ministrów spraw wewnętrznych wiele uwagi poświęcał sprawom obywatelstwa polskiego³⁴, w związku z napływem do Polski znacznych rzesz uchodźców, głównie z Rosji Sowieckiej. Uchodźcy ci starali się jak najszybciej z Polski wyjechać, przede wszystkim do Stanów Zjednoczonych. Jednakże wyjeżdżali tylko nieliczni, natomiast zdecydowana większość pozostawała w Polsce i to w sposób nielegalny. Ich skupisko stanowiły ziemie wschodnie Rzeczypospolitej, w tym Okręg Administracyjny – Ziemia Wileńska, a później województwo wileńskie. Już 25 lutego i 8 czerwca 1921 r. kierownictwo administracji spraw wewnętrznych wydało zarządzenia, w których nakazywało władzom administracji ogólnej na ziemiach wschodnich państwa

³³ Pismo MSW do delegata rządu w Wilnie z 20 XI 1925, LCVA, UWWil, Wydział Bezpieczeństwa (WB), f 51, ap. 1, sp. 385, k. 4.

³⁴ Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego, DzU, 1920, nr 7, poz. 44.

polskiego bezwzględne powstrzymanie tego *exodusu*, nadając im prawo wydalania nielegalnych cudzoziemców do ich macierzystego kraju. Niestety, zarządzenia te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, a ilość uchodźców przekraczających polską granicę wschodnią w połowie 1921 r. wzrosła do 1–2 tys. osób dziennie. W większości byli to dawni obywatele Cesarstwa Rosyjskiego, a obecnie Rosji Sowieckiej (od 1922 r. Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich), pochodzenia żydowskiego (Żydzi rosyjscy)³⁵. Stąd też już 28 grudnia 1922 r. urząd ministra spraw wewnętrznych wydał okólnik, w którym kategorycznie zarządził, by władze administracji ogólnej wysiedliły z terytorium państwa „w drodze bezapelacyjnej decyzji wszystkich nielegalnie przebywających po dniu 12 października 1920 roku [...] uchodźców z Rosji i Ukrainy”, a jednocześnie utrzymywał prawo nadawania przez władze administracyjne azylu emigrantom politycznym. Wzywano wojewodów, by z przyznanym im uprawnień korzystali w całej pełni i „tępiłi bezwzględnie lekkomyślność czy nadużycia podwładnych im urzędników”, gdyż suwerenność i nietykalność granic Rzeczypospolitej powinna być broniona „z całą bezwzględnością”³⁶.

W wyniku życzliwej postawy części społeczeństwa wobec uchodźców oraz znacznego skorumpowania funkcjonariuszy administracji kresowej, akcja ta zakończyła się niepowodzeniem. Do 1 lipca 1921 r. jako uchodźcy zarejestrowało się 27 tys. osób, z czego do końca tego roku wyemigrowało z Polski około 13 tys.; wysiedleniu podlegało więc tylko 14 tys. osób. Jednakże główna

³⁵ Pismo okólne MSW z 27 sierpnia 1921, AAN, MSW, Dop., sygn. 975; Zieliński Konrad, *Kwestia obywatelstwa polskiego dla repatriantów, reemigrantów i uchodźców z Rosji w latach 1918–1922. Regulacje prawne a praktyka urzędnicza*, „Dzieje Najnowsze” 2001, R. 33, z. 4, s. 23–36.

³⁶ Okólnik MSW z 28 XII 1922 r., AAN, Komenda Główna Policji Państwowej (KGPP), Dopływy z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (Dopływy), sygn. 443/2, k. 203 a.

masa uchodźców, według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, ponad 90% nie poddała się ewidencji, a mimo to otrzymała tymczasowe dowody tożsamości od lokalnych władz administracyjnych. W związku z tym szef MSW Antoni Kamiński informował sejm, że jego urząd przygotowuje specjalny okólnik dotyczący „wydalenia z Polski Żydów rosyjskich”³⁷. Nic to jednak nie pomogło i nadal występowały nadużycia podczas wydawania dokumentów osobistych uchodźcom, ułatwiającym im nielegalny pobyt w Polsce³⁸.

Sytuacja zasadniczo zmieniła się dopiero wtedy, gdy powstał i zaczął działać Korpus Ochrony Pogranicza. W konsekwencji z początkiem 1925 r. fala uchodźców ze ZSRS zaczęła zanikać. W latach 1925–1927 urząd ministra spraw wewnętrznych dążąc do ostatecznego ustalenia, którym przybyszym z byłej Rosji carskiej i osiadłych na Wileńszczyźnie, czy szerzej na Kresach Wschodnich, przysługuje prawo do polskiego obywatelstwa, przeprowadziła w uproszczonym trybie specjalną akcję rejestracyjną. W jej wyniku zarejestrowano 1.599.997 obywateli polskich i 223.030 cudzoziemców, uchodźców narodowości żydowskiej. Rejestracja ta dotyczyła tylko głów rodzin oraz pełnoletnich członków ich rodzin, gdyż żonom i małoletnim dzieciom przysługiwało obywatelstwo po mężu, względnie po ojcu. W konsekwencji przyjmując, że rodzina uchodźców żydowskich liczyła 3–4 osoby (zazwyczaj były one liczniejsze, ale były też osoby dorosłe nie mające rodzin), to faktycznie zarejestrowanych uchodźców na wschodzie Polski mogło być od 669.090 do 892.120 osób.

³⁷Wystąpienie ministra spraw wewnętrznych A. Kamińskiego w sprawie wydalenia z Polski Żydów rosyjskich, BS, Sejm Pierwszej Kadencji (SPK), Spr. sten. 33, 17 IV 1923.

³⁸Derżawnyj Archiw Ternopilskoj Oblasti (DATO), Urząd Wojewódzki Tarnopolski (UWTar.), Wydział Administracyjny–Oddział Wojskowy (WA–OW), f. 231, op. 6, sp. 53, ark. 2; Okólnik MSW nr 4 z 7 II 1923, AAN, MSW, Dop., sygn. 977.

Część z nich wyjechała z Polski, ale zdecydowana większość pozostała na stałe w Rzeczypospolitej. Jak wspominał minister spraw wewnętrznych Felicjan Sławoj Składkowski, w 1927 r. uchodźcy ci w liczbie 600 tys. osób, na polecenie ówczesnego premiera rządu polskiego marszałka Józefa Piłsudskiego otrzymali polskie obywatelstwo³⁹.

Podsumowanie

Celem artykułu było zaprezentowanie stosunku Rzeczypospolitej Polskiej do Wileńszczyzny w okresie od 24 marca 1922 r. do 12 maja 1926 r. Stosunek ten został przedstawiony na przykładzie działań wobec Wileńszczyzny urzędu ministra spraw wewnętrznych, stojącego na czele resortu spraw wewnętrznych. W tym czasie w Polsce w panował system polityczny określany mianem demokracji parlamentarnej. Jego cechą była mnogość partii i ruchów politycznych, które w większości przypadków posiadały swoje przedstawicielstwa w polskim parlamencie. Tworzyły one chwiejne koalicje sejmowe, które były podstawą funkcjonowania krótkotrwałych z reguły gabinetów rządowych.

W tym okresie kierownictwo resortu spraw wewnętrznych prowadziło politykę administracyjną zgodną z ówczesną linią polityczną rządów parlamentarnych. Zakładała ona, że zadania i kompetencje resortu spraw wewnętrznych powinny być realizowane jedynie pod kątem spraw bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego w państwie. W konsekwencji zagadnienia społeczno-polityczne kraju i sprawy *sensu stricto* administracyjne, analizowano przez pryzmat ich bezpośredniego wpływu na stan zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego.

³⁹ AAN, MSW, Gabinet Ministra Wydział Organizacyjno-Prawny (GMWO-P), sygn. 707, k. 141–142; Okólnik MSW z 28 VIII 1926, APL, UWL, WO, sygn. 552; Składkowski Felicjan, *Kwiatuszki administracyjne i inne*, Warszawa 2005, s. 202–203.

Gdy chodzi o Wileńszczyznę, czy szerzej o ziemie wschodnie Rzeczypospolitej, to urząd ministra spraw wewnętrznych koncentrował się na zwalczaniu szczególnie niebezpiecznych dla państwa knoń polskich komunistów, dążących do wywołania antypaństwowego powstania na terytorium całej Rzeczypospolitej, a w szczególności na Kresach Wschodnich. Następnie zdecydowanie zwalczał prowadzone tutaj szczególnie intensywne działania powstańczo-partyzanckie słowiańskich mniejszości narodowych, tj. Białorusinów i Ukraińców. W latach 1923–1924 akcję tę koordynował z terenów Rosji Sowieckiej „Zakordot” (Wydział Zagraniczny-Specjalny Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii bolszewików Ukrainy). Ostatecznie władze polskie, a zwłaszcza polskie służby administracyjno-policyjne i wojskowe, poradziły sobie z tymi zagrożeniami, zwłaszcza po powołaniu 12 września 1924 r. Korpusu Ochrony Pogranicza.

W tym też czasie MSW zwalczało działalność głównych partii politycznych mniejszości żydowskiej, gdyż domagały się one wprowadzenia w życie programu autonomii narodowo-kulturalnej dla Żydów w Polsce, tj. utworzenia z gmin żydowskich (kahalów) na całym terytorium Rzeczypospolitej samodzielnych jednostek narodowo-politycznych o charakterze eksterytorialnym. Jej twórcami byli fołkiści, tj. żydowski ruch polityczny, którego centrum mieściło się w Wilnie i Ziemi Wileńskiej. Jego program bardzo szybko przejęły pozostałe partie żydowskie, a zwłaszcza najsilniejsza z nich Organizacja Syjonistyczna w Polsce. W tym też okresie dużym problemem dla służb bezpieczeństwa podległych Ministerstwu Spraw Wewnętrznych była sprawa obywatelstwa polskiego i nielegalnych uchodźców z Rosji Sowieckiej pochodzenia żydowskiego, zasiedlających ziemie wschodnie RP w tym Wileńszczyznę. Większość z nich nie rejestrowała się jako uchodźcy, a mimo to otrzymywała od lokalnych władz polskich prawo pobytu na terytorium Polski. Znaczna ich

część wyjechała z Polski, a pozostali - w liczbie 600 tys. – w 1927 r. otrzymała obywatelstwo polskie.

Bibliografia

Źródła archiwalne, biblioteczne, drukowane

- Archiwum Akt Nowych (AAN), Prezydium Rady Ministrów (PRM), Posiedzenie Rady Ministrów (Pos. RM), t. 14, k. 402, posiedzenie (pos.) 57 z 17 V 1921;
- AAN, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa (KCNP), sygn. 191, k. 8, 10–11;
- AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), Dopływy z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (Dopływy), sygn. 977, k. 6, 8.
- Pismo ministra W. Raczkiewicza z 31 VII 1925 do wojewodów: akcja terrorystyczna komunistów, AAN, MSW, Dop., sygn. 979;
- Pismo MSW z 24 I 1924, w sprawie porozumienie Eugeniusza Petruszewicza z Rosją Sowiecką, AAN, MSW, Dop., sygn. 1062, k. 38;
- Pismo MSW do UWL z 18 III 1924 – AAN, MSW, Dop., sygn. 1062, k. 32.
- Pismo MSW z 8 II 1924, sprawa przygotowań do powstania na Kresach, AAN, MSW, Dop., sygn. 1062;
- AAN, MSW, Dop., sygn. 1074, k. 33; k. 18;
- Pismo okólne MSW z 27 sierpnia 1921, AAN, MSW, Dop., sygn. 975;
- Komunikat informacyjny MSW: 1 - 16 III 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, k. 6;
- Komunikat informacyjny MSW za VIII 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, k. 93–95;
- Formacje ukraińskie w Czechosłowacji, AAN, MSW, Dop., sygn. 1074;
- Komunikat informacyjny MSW za I 1921, AAN, MSW, Dop., sygn. 1017, s. 4;
- Komunikat informacyjny MSW za 8–21 XI 1921, AAN, MSW, Dop., sygn. sygn. 1018, s. 53;
- Komunikat informacyjny MSW za 1–15 III 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, s. 7–20;
- Komunikat informacyjny MSW za VIII 1922, AAN, MSW, Dop., sygn. 1018, s. 81–89;
- Okólnik MSW nr 4 z 7 II 1923, AAN, MSW, Dop., sygn. 977.

Artykuły naukowe

- Pismo wojewody pomorskiego do starostów z 8 VIII 1923, karalność przynależności do KPRP, AAN, Urząd Wojewódzki Pomorski (UWPom.), sygn. 273/I-2.
- Niepodległościowy ruch ukraiński 7 I 1924, AAN, Urząd Wojewódzki Polski (UWPol.), sygn. 976/85;
- Okólnik MSW z 28 XII 1922 r., AAN, Komenda Główna Policji Państwowej (KGPP), Dopływy z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (Dopływy), sygn. 443/2, k. 203 a.
- AAN, MSW, Gabinet Ministra Wydział Organizacyjno-Prawny (GMWO-P), sygn. 707, k. 141–142;
- Derżawnyj Archiw Wołyńskiej Obłasti (DAWO) Zarząd Cywilny Ziem Wołyńia i Frontu Podolskiego (ZCZWiFP), fond (f.) 58, opis (op.) 2, sprawa (spr.) 62, arkusz (ark.) 3;
- DAWO, Urząd Wojewódzki Wołyński (UWWoł.), Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), f. 46, op. 9, sp. 35, ark. 1;
- Pismo starosty łuckiego z 23 XII 1923, ukraiński kongres socjalistyczny w Łucku, DAWO, UWWoł, WSP, f. 46, op. 9, sp. 35;
- Pismo starosty krzemienieckiego z 23 IV 1923 – DAWO, UWWoł, WSP, f. 46, op. 9, sp. 5, ark. 24;
- Derżawnyj Archiw Ternopilskiej Obłasti (DATO), Urząd Wojewódzki Tarnopolski (UWTar.), Wydział Administracyjny – Oddział Wojskowy (WAOW), f. 231, op. 6, sp. 53, ark. 2;
- Powiaty Okręgu Administracyjnego-Ziemia Wileńska na dzień 26 VIII 1924 – Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), Urząd Wojewódzki Wileński (UWWil), Wydział Prezydialny (WP), fondo (f.) 51, aprasas (ap.) 1, byla – sprawa (sp.) 141, arkusz (ark.) 112;
- Pismo MSW do delegata rządu w Wilnie z 20 XI 1925, LCVA, UWWil, Wydział Bezpieczeństwa (WB), f 51, ap. 1, sp. 385, k. 4.
- Dywersja nieprzyjacielska na południowo-wschodniej części Rzeczypospolitej, 15 V 1923, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Generalnego (O II SzG), sygn. I, 300, 4, 2417;
- CAW, O II SzG, sygn. I, 300, 4, 2417, k. 93–102;
- Zjazd starostów powiatów nadbużańskich 9 III 1925, Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (UWL), Wydział Ogólny (WO), sygn. 186;
- Okólnik wojewody lubelskiego nr 8 z 26 VI 1922: Tymczasowa Żydowska Rada Narodowa, APL, UWL, Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), sygn. 155;
- Okólnik MSW z 28 VIII 1926, APL, UWL, WO, sygn. 552;

- Biblioteka Sejmowa (BS), Sejm Ustawodawczy (SU), Sprawozdanie stenograficzne (Spr. sten.) 193, 3 XII 1920, pagina (p) 42–43;
- Wystąpienie ministra spraw wewnętrznych A. Kamińskiego w sprawie wydalenia z Polski Żydów rosyjskich, BS, Sejm Pierwszej Kadencji (SPK), Spr. sten. 33, 17 IV 1923.
- Osmołowski Jerzy, Wspomnienia z lat 1914–1921, t. 4, lata 1920–1921, Biblioteka Narodowa w Warszawie, (dalej: BNW), sygn. akc. 6797, s. 17.
- Dziennik Praw Państwa Polskiego: 1919, nr 14, poz. 175;
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej: 1920, nr 7, poz. 44; 1921, nr 115, poz. 762; nr 117, poz. 768; 1922, nr 26, poz. 213; 1925, nr 67, poz. 472; 1926, nr 6, poz. 29; 1927, nr 8, poz. 62

Opracowania

- Borecki Paweł, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. 62, z. 2.
- Brzoza Czesław, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1939)*, [w:] *Wielka historia Polski*, t. 5, Kraków 2003.
- Czubiński Antoni, *Komunistyczna Partia Polski (1918–1938). Zarys historii*, Warszawa 1988.
- Gałędek Michał, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk 2023.
- Gierowska-Kałuża Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003.
- Gomółka Krystyna, *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach ugrupowań politycznych 1918–1922*, Warszawa 1994.
- Jabłonowski Marek, *Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2002/2003.
- Kampania roku 1920 w świetle prawdy*, Skład Główny w Książnicy Polskiej TNSWiS, Lwów 1924.
- Kozłowski Maciej, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Kraków 1990.
- Kozyra Waldemar, *Byli wojskowi w administracji publicznej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918-1939. Przykład resortu spraw wewnętrznych*, [w:] „*Ojczyzna Obrońcy Swemu*”. *Weterani i kombataneci jako problem polityczny i społeczny w Polsce XX wieku*, red. Kornat Marek, Marcin Kruszyński, Tomasz Osiński, Lublin-Warszawa 2017.
- Kozyra Waldemar, *Podstawy prawne i układ sił politycznych w samorządzie terytorialnym*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny 1918–1939. Aspekty polityczne*, red. Marcin Kruszyński, Robert Litwiński, Waldemar Kozyra, Dariusz Magier, Tomasz Osiński, Lublin-Warszawa 2020.

- Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009.
- Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec społeczności żydowskiej w Polsce w latach 1918–1926*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 5, praca zbiorowa, red. Krzysztof Pilarczyk, Suplement nr 4 do „Studia Judaica”, Kraków 2010.
- Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1918–1922*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 10, Kraków-Lublin-Łódź 2007.
- Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919–1939*, Lublin 1999.
- Kozyra Waldemar, *Z dziejów regionalizmu europejskiego w XX wieku: działalność delegata rządu na Ziemię Wileńską w dziedzinie samorządu terytorialnego (1922–1925)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, r. 2019, t. 19, Wilno 2019.
- Kozyra Waldemar, *Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919–1921)*, [w:] *Ucrainica-Polonica*, t. 1, red. Jurij Tereszczenko, Henryk Stoński, Kijiw-Żytomyr 2004.
- Krajewski Zenon, „Bunt” gen. Żeligowskiego i zajęcie Wilna, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1991, R. 41, nr 1.
- Krajewski Zenon, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.
- Krzak Andrzej, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2007.
- Łukomski Grzegorz, *Wybrane problemy związane z obroną granic II Rzeczypospolitej. Geneza i organizacja Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza* [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939. Materiały i studia*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
- Polski słownik judaistyczny, dzieje, kultura, ludzie*, t. 1, red. Zofia Borzymińska, Rafał Żebrowski, Warszawa 2003.
- Pruszyński Mieczysław, *Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920 r.* III wydanie rozszerzone z przedmową prof. Janusza Pajewskiego, Warszawa 1999.
- Siemiaszko Zdzisław A., *Wileński korytarz – geneza, historyczna rola, likwidacja*, „Mars” 1997, nr 5.
- Składkowski Felician, *Kwiatuszki administracyjne i inne*, Warszawa 2005, s. 202–203.
- Suleja Włodzimierz, *Kresy Wschodnie w myśli politycznej polskiej irredenty w okresie powojennym (1864–1914)*, [w:] *Między polską etniczną a*

- historyczną. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, red. Wojciech Wrze-
siński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988.
- Śleszyński Wojciech, *Białoruska działalność dywersyjna w pierwszej połowie
lat dwudziestych XX w. i formowanie się Białoruskiej Włościańsko-Robot-
niczej „Hromady”*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 2008, z. 29.
- Śleszyński Wojciech, *Litewsko-białoruska działalność dywersyjna przeciwko
państwu polskiemu w latach 1920–1923*, „Europa Orientalis”, 2010, nr 12
(2).
- Śleszyński Wojciech, *Życie na kresach: województwa wschodnie II Rzeczy-
pospolitej (1919–1939)*, Białystok 2020.
- Tomaszewski Jerzy, *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.
- Witkowski Wojciech, *Historia administracji w Polsce 1764–1920*, Lublin
2020.
- Wołkonowski Jarosław, *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńsz-
czyźnie 1919–1939*, Białystok 2004.
- Wysocki Roman, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach
1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003.
- Zieliński Konrad, *Kwestia obywatelstwa polskiego dla repatriantów, reemi-
grantów i uchodźców z Rosji w latach 1918–1922. Regulacje prawne a
praktyka urzędnicza „Dzieje Najnowsze”*, 2001, R. 33, z. 4.

The Republic of Poland towards the Vilnius Region on the example of the office of the Minister of Internal Affairs (1922–1926)

Summary

The aim of the article was to present the relationship between one of the supreme bodies of the Republic of Poland, i.e. the office of the Minister of Internal Affairs, and the Vilnius Region, i.e. the administrative district - Vilnius Land (1922–1925), and then Vilnius Voivodeship (1925–1926). During this period, the Polish state had a system of parliamentary democracy, and the office of the Minister of Internal Affairs implemented the administrative policy of the Ministry of Internal Affairs, resulting from the general political line of the then governments. It assumed that its tasks and competences would be implemented only in matters of internal security and public order in the country. When it comes to the Vilnius region, or more broadly, the eastern territories of the Republic of Poland, the ministers of internal affairs focused on combating the plots of Polish communists, which were particularly dangerous for the state, striving to cause an anti-state uprising in the territory of the entire

Polish-Lithuanian Commonwealth, and in particular in the Eastern Borderlands. Then, they decisively fought the particularly intense insurgent and partisan activities carried out here by Belarusians and Ukrainians. They fought against the activities of the main political parties of the Jewish minority, which demanded the implementation of a program of national and cultural autonomy for Jews in Poland. They also made attempts to stop the great wave of refugees from Soviet Russia, which did not entirely succeed. As a result, 600 thousand refugees of Jewish origin obtained Polish citizenship in 1927.

Keywords: Vilnius region, office of the Minister of Internal Affairs, Ministry of Internal Affairs, government delegate in Vilnius, State Police, Belarusian minority, Lithuanian minority, Jewish minority, communists

Lenkijos Respublika Vilniaus krašto atžvilgiu Vidaus reikalų ministro tarnybos (1922–1926) pavyzdžiu

Santrauka

Straipsnyje siekiama pristatyti vieno iš aukščiausių Lenkijos Respublikos organų, Vidaus reikalų ministro tarnybos, santykius su Vilniaus kraštu, t.y. administraciniu rajonu – Vilniaus žemė (1922–1925), o vėliau – Vilniaus vaivadija (1925–1926). Šiuo laikotarpiu Lenkijos valstybėje veikė parlamentinės demokratijos sistema, o Vidaus reikalų ministro tarnyba įgyvendino VRM administracinę politiką, kilusią iš bendros tuometinių vyriausybių politikos. Ji buvo grindžiama prielaida, kad uždaviniai ir kompetencijos bus įgyvendinami tik šalies vidaus saugumo ir viešosios tvarkos klausimais. Kalbant apie Vilniaus kraštą, o plačiau – rytines Lenkijos Respublikos teritorijas, vidaus reikalų ministrai daugiausia dėmesio skyrė kovai su valstybei ypač pavojingais lenkų komunistų kėslais, siekiančiais sukelti antivalstybinį sukilimą visos Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje, o ypač Rytų pasienyje. Jie ryžtingai kovojo su intensyvia baltarusių ir ukrainiečių sukilėlių bei partizanų veikla. Taip pat buvo vykdoma kova su pagrindinių žydų mažumos politinių partijų reikalavimais įgyvendinti Lenkijos žydų nacionalinės ir kultūrinės autonomijos programą. Tarnyba nesėkmingai bandė sustabdyti didžiulę pabėgėlių iš Sovietų Rusijos bangą, ko pasėkoje 600 tūkst žydų kilmės pabėgėlių 1927 m. sugebėjo gauti Lenkijos pilietybę.

Raktažodžiai: Vilniaus kraštas, Vidaus reikalų ministro biuras, Vidaus reikalų ministerija, Vyriausybės atstovas Vilniuje, Valstybės policija, baltarusių mažuma, lietuvių mažuma, žydų mažuma, komunistai

Rzeczpospolita Polska wobec Wileńszczyzny na przykładzie urzędu ministra spraw wewnętrznych (1922–1926)

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie relacji między jednym z organów naczelnych Rzeczypospolitej tj. urzędem ministra spraw wewnętrznych, a Wileńszczyzną, tj. okręgiem administracyjnym – Ziemia Wileńska (1922–1925), a następnie województwem wileńskim (1925–1926). W tym okresie w państwie polskim panował system demokracji parlamentarnej, a urząd ministrów spraw wewnętrznych realizował, wynikającą z ogólnej linii politycznej ówczesnych rządów, politykę administracyjną resortu spraw wewnętrznych. Zakładała ona, że jego zadania i kompetencje będą realizowane jedynie pod kątem spraw bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego w państwie. Gdy chodzi o Wileńszczyznę, czy szerzej o ziemie wschodnie Rzeczypospolitej, to ministrowie spraw wewnętrznych koncentrowali się na zwalczaniu szczególnie niebezpiecznych dla państwa knoń polskich komunistów, dążących do wywołania antypaństwowego powstania na terytorium całej Rzeczypospolitej, a w szczególności na Kresach Wschodnich. Następnie zdecydowanie zwalczali prowadzone tutaj szczególnie intensywnie działania powstańczo-partyzanckie przez Białorusinów i Ukraińców. Zwalczali działalność głównych partii politycznych mniejszości żydowskiej, które domagały się wprowadzenia w życie programu autonomii narodowo-kulturalnej dla Żydów w Polsce. Podejmowali też próby powstrzymania wielkiej fali uchodźców z Rosji Sowieckiej, co się nie do końca udało. W rezultacie 600 tys. uchodźców pochodzenia żydowskiego w 1927 r. uzyskało obywatelstwo polskie.

Słowa kluczowe: Wileńszczyzna, urząd ministra spraw wewnętrznych, resort spraw wewnętrznych, delegat rządu w Wilnie, Policja Państwowa, mniejszość białoruska, mniejszość litewska, mniejszość żydowska, komuniści